

**KRISTOFER MARLONING “BUYUK TEMURLANG” ASARI YOZILISHIGA
ASOS BO‘LGAN SOHIBQIRON SHAXSI
JAHON ADABIYOTIDA**

Pulatova Mohichehra Temirovna

BuxDU, 2-bosqich tayanch doktoranti,

Zulfiya nomidagi davlat mukofoti sovrindori

Abstract This article analyzes the depiction of the prototype of Amir Temur in the works of prominent writers of the world literature.

Annotatsiya Kristofer Marloning “Buyuk Temurlang” asari yozilishiga asos bo‘lgan sohibqiron shaxsining jahon adabiyotida tutgan o‘rni tahlil qilingan.

Аннотация Анализируется роль личности Амира Темура в мировой литературе, которая легла в основу написания произведения Кристофера Марло “Великий Тамурлан”.

Key words Timurid Renaissance, historical period, patriotism, myth, playwright, tragedy.

Kalit so‘zlar Temuriylar Renessansi, tarixiy davr, vatanparvarlik, afsona, dramaturg, tragediya.

Ключевые слова Тимуридский Ренессанс, исторический период, патриотизм, миф, драматург, трагедия.

Insoniyat bosib o‘tgan yo‘lning tahlili shuni ko‘rsatadiki, jamiyatning rivojida, xalqlar taqdirida buyuk shaxslarning xizmatlari beqiyosdir. Insoniyat taraqqiyotini batamom yangi yo‘nalishga solib yubora oladigan daholar tarixda nihoyatda kam uchraydi. Shunday daholardan biri sohibqiron Amir Temurdir. Dunyoning uch azim qit‘asi Osiyo, Yevropa, Afrikada siyosat yurgizgan Amir Temur o‘z faoliyati bilan bir necha millatlarning hayotiga osoyishtalik, ilmu ma’rifat, madaniyat, obodonchiliklar

olib kirganliklari bilan qadrlidir. Yevropaning yetuk olimlari, yozuvchi–allomalari Amir Temur shaxsiyatiga, hukmdorlik faoliyatiga katta qiziqish bilan qaraganlar. Perrodina, De Sankso, Desa Krua, De Margaf, Nev, J.Kalyu, E.Gomlios, I.Lengle, N.Vamberri kabi yevropalik tarixchilar temuriylar davriga oid noyob qo‘lyozmalarni o‘rganib, o‘z tillariga tarjima qilganlar. Amir Temur haqida asar yozgan G‘arb ijodkorlari orasida, ayniqsa, mashhur ingliz shoiri, qirolicha Yelizavetaning dramaturgi Kristofer Marlning alohida o‘rni bor. Uning sohibqironga bag‘ishlangan tragediyasi bir necha asrlardan beri sahnadan tushgani yo‘q. Kristofer Marlo Amir Temur hayoti talqin etilgan ushbu asarni 1590 yili nashr ettirgan. Mashhur ingliz shoiri Amir Temurni zo‘r jismoniy kuchga ega bo‘lgan, yengilmas irodali, jangchilarning yo‘lboshchisi sifatida tasvirlaydi. Ayniqsa, fransuz tarixchisi L.Langlening Amir Temur shaxsiyatiga bergan bahosi diqqatga sazovordir. U o‘z asarida: “Amir Temur olimlarga xayrixoh munosabatda bo‘lar va bilim bilan birga halolligini ko‘rgan olimlarga ishonar edi. U tarixchi va faylasuflar, ilm–fan va ma‘muriy sohada bilimdon bo‘lgan kishilar bilan suhbatlashish uchun ko‘pincha taxtdan ham tushar edi. Amir Temur o‘z hukmronligi ostida bo‘lgan kishilarni bo‘ysundirish qobiliyatiga ularni baxtiyor qilish iste‘dodini ham qo‘shgan edi”, –deb yozgandi. Amir Temur haqidagi qo‘lyozmalarda o‘z faoliyati bilan Sharqdagi ko‘pgina mamlakatlar va xalqlarning hayoti va taqdiriga bevosita ta‘sir qilgan, hattoki, G‘arbdagi davlatlarning manfaatlariga bevosita aloqador bo‘lgan ishlarni amalga oshirgan ulug‘ insonning shaxsi turibdi. Tabiiyki, Temur va temuriyzodalar hayoti va faoliyati haqida boy manbalar va adabiyotlar mavjud. Bular Amir Temur davridan boshlab, bir necha asrlar mobaynida yaratilgan. Bu manba va adabiyotlar o‘rta asrning murakkab hamda ulug‘ siymosi bo‘lmish Temur haqida rang – barang qarashlarni o‘zida mujassamlashtirgan. Shu narsani ta‘kidlash lozimki, keyingi o‘n yilliklarda G‘arbda Temur haqida bir necha to‘plamlar, kitoblarning paydo bo‘lishi uning shaxsi va davriga bo‘lgan qiziqish susaymaganligi, e‘tiborni o‘ziga tortayotganligining dalilidir. Hind muttafakkiri va davlat arbobi Javoharlal Neruning Temur haqidagi so‘zlarini misol tariqasida olishimiz mumkin: “Hozir ham Markaziy Osiyoda to‘rt jahongir: Iskandar,

Sulton Mahmud, Chingizxon va Temurning nomlarini eslaydilar”. Neru Temurda Chingizxon jasoratini ko‘tarmoqchi bo‘lgan shaxsni ko‘radi, shuning uchun u o‘zini “Ona tarafdan Chingizxon avlodiman deb bejiz aytmagan”, - deydi. [4.245.] Amir Temur davri tarixiga chet el adabiyotlarida ham keng e‘tibor berilgan. Bu borada eng avvalo mashhur ingliz tarixchisi, qudratli Rim imperiyasi inqirozi hamda parchalanishiga oid hamma tomondan tan olingan ma‘lum asarlarning muallifi Edvar Gibbon (1737 – 1794) nashrlariga murojaat qilamiz. Bu nashrlarda muallif G‘arbiy Yevropa va Sharqdagi o‘rta asrlar tarixiga to‘xtalganda, Temur shaxsini ham chetlab o‘tmaydi: “Butun dunyoni istilo qilib, unga hukmronlik qilish shuhratparast Temurning bosh maqsadi edi. Avlodlar hurmatiga ega bo‘lish, ularning yodida qolish, bu oliyjanob zotning ikkinchi istagi edi. Ammo o‘limdan so‘ngi shon-shuxrat borasidagi xayollari samarasiz bo‘lib chiqdi. Uning vasiyatlari Yevropaga nomalumliligicha qolaverdi, u tomonidan mag‘lub qilingan xalqlar o‘zlarining xo‘rlanganliklari uchun qasd olish payiga tushdilar”. [3.172.] Gibbon Temurning oddiy fuqarodan Osiyo hukmdori darajasiga ko‘tarilishini alohida ta‘kidladi. G‘arbiy Yevropa adabiyotlariga kelsak, ularning orasida o‘zining ilmiy va ma‘rifiy ahamiyati jihatidan hozirgacha yagona o‘ziga xos manba 1403-yili Temur poytaxti Samarqandga yuborilgan ispan elchisi Rui Gonsalez de Klavixoning xotira daftaridir. Mazkur kundalik daftar birinchi marta 1582 –yili Sevilya shahrida “Ulug‘ Temurlang tarixi” nomi bilan, so‘ngra 1782 –yili Madridda “Ulug‘ Temurlangning hayoti va faoliyati” sarlavhasi ostida nashr qilingan. Bu asar keyinchalik to‘liq, va ayrim parchalarda bosilgan, ingliz va boshqa tillarga tarjima qilingan. “Kundalik daftar” matnining rus tiliga birinchi tarjimasi akademik I.I.Sreznevskiy tomonidan amalga oshirilgan. Ushbu matnni sharhlashda ko‘zga ko‘ringan sharqshunoslar V.V. Grigoryev, P.I. Lerx, K.P. Patkanovlar qatnashgan. Tarjima 1881 yili Sreznevskiy vafotidan keyin nashr qilindi. Shuni aytib o‘tish joizki, tarixda Amir Temurga salbiy munosabatda bo‘lganlar ham yo‘q bo‘lmagan. Bular orasida misrlik tarixchi Ibn Tag‘riberdi (1411-1465) ajralib turadi. U Amir Temurning Turkiya, Misr, Suriyaga nisbatan olib borgan siyosati va urushlari haqida yozib, ularni

qoralagan. XV asr arman tarixchisi Metopetsi Tavma ham Temurning o'zi va Sharqqa qilgan yurishlari haqida g'azab va g'araz bilan hikoya qiladi. Yakubovskiyning qat'iy xulosasi quyidagicha edi: "Temur – chuqur ziddiyatlarga ega bo'lgan arbobdir. O'rta Osiyodagi faoliyatining ijobiy tomonlari ko'p edi. Lekin "baribir u jahon tarixiga shavqatsiz istilochilardan biri sifatida abadul-abad kirdi". [5.17.] Tahlillar ko'rsatadiki, musulmon olimlari asarlarida Amir Temurning bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan ikki xil obrazi mavjud. Birinchisi – go'yo Amir Temur atrofdagilarga qo'rquv va dahshat soladigan berahm, qattiqqo'l hukmdor va sarkarda. U o'z maqsadiga erishishda har qanday imkoniyatni, bu unga qancha qimmatga tushsa ham, qo'ldan boy bermaydi. O'z qo'li ostidagilar hayotini yangilash, mazmunli va qiziqarli qilish haqida tashvish chekmaydi, zero, uning tasavvurida hayot bu omad, mehnat va doimiy kurashdir.

Ikkinchi tomondan, aql-farosatli, adolatli hukmdor. U yomonlik va axloqsizlikni ko'rishga ko'zi yo'q, cheksiz harbiy talant sohibidir. I.M.Mo'minovning yozishicha, Temur–farosatli, ziyrak siyosatchi, "o'ziga xos vatanparvarlikni" tarqatuvchi, mamlakatning obro'-e'tibor, inson sharafi va manfaatlarining himoyachisi, madaniyatning quruvchisi va qadriga yetuvchi, O'rta Osiyoning iqtisodiy va madaniy yuksalishini ta'minlagan Shimoliy Afrika xalqlarini turk zulmidan qutqazgan shaxs".

Birinchi obraz ko'proq arab va fors tillaridagi manbalarda keng tarqalgan.[1.91.]

Amir Temur va temuriylar davrida yaratilgan yuksak madaniyatni xalqaro YUNESKO tashkiloti ham ikki marta e'tirof etganligi – Temuriylar Renessansini xalqaro miqyosda tan olinganligini yaqqol isbotlab turibdi. 1969 yili Samarqandda Yunesko Temuriylar davri san'atini o'rganishga bag'ishlangan xalqaro ilmiy simpoziumni o'tkazgan edi.

1996 yilda esa YUNESKO Amir Temurning 660 yilligi bilan Parijda "Temuriylar davrida fan, madaniyat va maorifning ravnaqi" mavzusida xalqaro simpozium o'tkazdi. Ushbu marosim ochilishiga YUNESKOning sobiq bosh direktori Federiko Mayorning: "Amir Temurning Samarqanddagi saroyida bo'lgan Ispan elchisi Rui Gonzales de Klavixoning esdaliklarini o'qir ekanman, Markaziy Osiyo mazkur qismning XVI asr

madaniyatini – me'morchilik boyliklarini, she'riyat nafosatini, texnik va ilmiy topqirligini, ushbu madaniyatga afsonaviy jahongir Amir Temurning ta'siri va daholigini kashf etdim”, -degan so‘zlari diqqatga sazovordir. [2.91.]

Bugungi kunda bizga ma'lum bo'lgan kuzatishlarni yakunlab, shunday xulosaga kelish mumkinki, Amir Temur haqidagi qo'lyozmalarda o'z faoliyati bilan Sharqdagi ko'pgina mamlakatlar va xalqlarning hayoti va taqdiriga bevosita ta'sir qilgan, hattoki, G'arbdagi davlatlarning manfaatlariga bevosita aloqador bo'lgan ishlarni amalga oshirgan ulug' insonning shaxsi turibdi. Sohibqiron Temur va temuriyzodalar hayoti va faoliyati haqida boy manbalar va adabiyotlar buyuk Temur davridan boshlab, bir necha asrlar mobaynida yaratilgan va uning shaxsini o'rganishga bo'lgan intilish hali ham davom etmoqda. Bu manba va adabiyotlar o'rta asrning murakkab hamda ulug' siymosi bo'lmish Amir Temur haqidagi rang – barang qarashlarni o'zida mujassamlashtirgan. Shu narsani ta'kidlash lozimki, keyingi o'n yilliklarda G'arbda Temur haqida bir necha to'plamlar, kitoblarning paydo bo'lishi uning shaxsi va davriga bo'lgan qiziqish susaymaganligi, e'tiborni o'ziga tortayotganligining dalilidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmedov B. Amir Temur darslari. “Sharq” nashriyoti. Toshkent, 2000, 91-bet.
2. Muloqot. Toshkent, 2001. 27 –bet.
3. История упадка и разрушения Римской Империи Эдуарда Гиббона. Часть VII, М. 1886, С. 170-172.
4. Неру Джавахарлал. Открытие Индии. Перевод с английского – М, 1965, С. 242-250.
5. Якубовский А.Ю. Тимур (опыт краткой характеристики). – “Вопросы истории”, Москва, №8-9